

BOSZNIA KÁLLAY HALÁLA KORÁBAN.

A delegációk februári ülészakuk folyamán szokás szerint rövidesen végeztek az elébük terjesztett bosnyák költségvetéssel. Az osztrák delegációban ugyan Bianchini horvát képviselő nagy beszédben támadta a bosnyák kormányzatot, de szavai igen kevés visszhangra leltek az osztrák delegátusok körében. A magyar delegáció egészen észrevétel nélkül siklott át az összes Boszniát érintő ügyek felett, hisz Szilágyi, a ki néhány évvel ezelőtt egy hasonló esetben dörgedelmes hangon követelte a Boszniát ismerő delegátusoktól, hogy legalább a forma kedvéért szólaljanak fel és intézzenek kérdéseket a miniszterhez, nincs többé az élők között. Hogy a delegáció előtt ezúttal Burián báró személyében új miniszter állt, ki eddigi rövid működése alatt alig ért rá a bosnyák kérdésekben tájékozódni, igen alkalmas ürügy volt arra, hogy a delegátusok mindenfelé a kényelmesebb szempontot válaszzák és hallgassanak. Pedig Bosznia fejlődése, mely az utóbbi években korántsem volt minden részében kielégítő, Kállay halálával kétségtelenül új stádiumba lépett és alig volt valaha alkalmasabb időpont, az eddigi bosnyák kormányzás egyes hibáit szelőkötetni, kiküszöbölésük iránt javaslatot tenni, mint épen most.

Bosznia eddig a róla énekelt dicshimnuszok túltengése miatt, szenvedett. Egyes kritikai hangokat leszámítva, mindenből, mit a lapok Boszniáról írtak, azt a benyomást kellett nyerni, hogy Bosznia a világ legboldogabb és legmegelégedettebb országai közé tartozik. Politikailag még pár év előtt az egész tartományban teljes nyugalom uralkodott, melyet könnyen lehetett a csendes megelégedettség kifolyásaként feltüntetni. Gazdaságilag Bosznia tüneményes haladást látszott mutatni,

hisz egymásután honosítottak ott meg oly ipari vállalatok, melyek igen fejlett ipari államoknak is becsületükre válnának. A felekezeti és nemzetiségi kérdések terén Bosznia dicséretes kivételnek tűnt fel a délszláv országok sorában, mert a legközelebb elmúlt évekig mitsem lehetett hallani az oly sűrűlőadásokról, a milyenek pl. Zágrábban a horvátok és szerbek közt napirenden vannak. A ki kirándulást tett Boszniába, a mire az országot ritka természeti szépségei, néprajzi érdekessége és az a kényelem, melyet az utazó legalább a nagyobb városokban mindenütt feltalál, fölötte alkalmassá teszik, az bizonyosan talált elég alkalmat arra, hogy megbámulja a pompás, sima utakat, a merész vasutakat, a modern iskolákat, kórházakat, börtönöket stb., a melyeket az osztrák-magyar régime úgyszólván a semmiből teremtett meg. És általános szokássá vált, a bosnyák állapotokat minden tekintetben az eredményes gyarmatosítási politika mintaképeül feltüntetni, mely Ausztria Magyarországnak s kivált a bosnyák politika régi vezetőjének, Kállay Béni közös pénzügyminiszternek becsületére válik. Ebben a felfogásban kétségtelenül sok volt az igazság, de nem tartalmazta a teljes igazságot.

Néhány év óta ugyanis — mondhatni talán 1896 óta — különböző jelenségek merültek fel arra nézve, hogy Boszniában sem minden arany, a mi fénylik. Egy csoport elégtelen bosnyák egyszerre csak megjelent Budapesten, hol akkor épen a delegációk ülészek és emlékiratok formájában különféle panaszokkal álltak elő. Akkor még el lehetett hinni, hogy teljesen lokális természetű elégtelenségről van szó, mely tágabb körbe ki nem hatott. De a malkontensek köre nőttön-nőtt. Előbb csak a szerbek mozogtak, később a mohamedánok követték őket, végül pedig a katolikus horvátok is beszéltettek magukról. Előbb csak felekezeti dolgok miatt hallatszottak panaszok, később a kormány gazdasági politikáját kezdték kritizálni és végül igen aggasztó politikai mozzanatok is jutottak felszínre. Kállay kormányának vége felé már nem lehetett tagadni, hogy az ellenzéki szellem a közigazgatás majdnem minden ágában erővel érvényesülni kezd és hogy mily általános volt ez a mozgalom, azt legjobban bizonyítja egy felelősségteljes állásban levő bosnyák kormányzati hivatalnok nyilatkozata, ki tavaly húsvétkor, tehát három hónappal Kállay halála előtt, azon kérdésemre, hogy nagy-e az elégtelenség száma Boszniában, azt válaszolta: »Szigorúan véve, nálunk

voltaképen mindenki elégtelen«. Tényleg Boszniában sok minderről van és volt nézeteltérés, csak egy pontban egyezők a vélemények, még pedig abban, hogy a helyzet hat-hét év óta határozottan rosszabbodott.

Az osztrák-magyar okkupáció érdemei.

Azért senkinek sem juthat eszébe, tagadásba venni azt, hogy Ausztria-Magyarország Boszniában nagy munkát végzett. Az okkupáció előtt az ország ama vele szomszédos török tartományokhoz volt hasonló, a melyekben még ma is egyik véres villongás a másikat követi. A ki a bosnyák okkupáció eredményét igazán meg akarja ismerni, annak voltaképen nem Bécs vagy Budapest felől, egy művelt országból, kell odamennie, hanem Macedóniából vagy Albániából, — csak akkor fog szemébe tűnni, mily haladást tett az az elhanyagolt török provincia, melyet most Ausztria-Magyarország kormányoz, 25 év óta. A török uralom korában a lakosságnak szorongatása és elnyomatása a mohamedán elem részéről már-már elviselhetetlenné vált, személybiztonságról s vagyonsbiztonságról szó sem lehetett, a közigazgatás pedig rosszabb nem is lehetett volna. Az akkori elnyomottak számtalan kérvénye s emlékirata, a melyekkel az európai kancelláriákat megostromolták, ezeket az állapotokat — habár némileg túlozva, — igen megható színekben festi. Az osztrák-magyar hadseregnek Boszniába való bevonulásakor mindenki megkönnyebbülten lélegzett fel. Mikor Ausztria-Magyarország a kormányzást átvette, egy nagy nehézséggel kellett megküzdenie. Oda kellett hatnia, hogy nemcsak az addig elnyomottaknak hozzon megkönnyebbülést, de hogy egyúttal kibékítse újból a mohamedán elnyomókat is, kik az országban a birtokos elemet képviselték és a dolgok rendjének megváltozásával természetesen nem voltak megelégedve. Más balkánállamokban, melyek a török járom alól felszabadultak, a mohamedán elem tömegesen kivándorolt, a nélkül, hogy ezzel valaki törődött volna, sőt az új államok élén álló államférfiak általában szívesen látták a török emigrációt, mert ezzel saját fajuk uralma erősödött meg. Ausztria-Magyarországnak, mely azt a feladatot vállalta magára, hogy Bosznia népeinek egyenjogúságot adjon, nem volt szabad ugyanazon hibába esnie és az egyik elem kizárólagos uralma helyébe a másik elem kizárólagos uralmát léptetnie, neki igyekeznie

kellott a mohamedánokat visszatartani és ez teljes mértékben sikerült is. Azóta a viszonyok lényegesen megváltoztak, de akkor a benszülött bosnyákok között is alig akadt fönn valaki azon, hogy a kormány politikája egyoldalúan kedvez a mohamedánoknak. A bosnyák nép jólelkű, méltányos gondolkodású és nem-mohamedánok is gyakran beismerték, hogy a kormánynak igaza van, ha a mohamedánokat előnyben részesíti. »Eddig uraink voltak, elég nehéz nekik, ha nem azok többé, legalább nem szabad ezt velük éreztetni« — ily vélemények hangzottak mindenfelől. És még ma is a törökök, Bosznia százados urai előtti tisztelet oly mélyen gyökerezik a bosnyák szerbek lelkében, hogy sok közülük önkéntelenül is feláll és meghajtja magát, ha régi urainak valamely ivadéka lép szobájába. A mohamedánoknak nem volt oly könnyű az új állapotokba beilleszkedni. Az okkupáció kezdetén nehezen ment fejükbe, hogy ezentúl ők sem lesznek nagyobb urak, mint azok a megvetett gyaurok, kikre addig csak megvetéssel tekintettek le. Egy magasrangú katonatisztől hallottam, hogy abban az időben néhány mohamedán jött hozzá panaszkodni a szerbek magatartása miatt. »De hát mit tesznek tulajdonképen?« — kérdi a tiszt. »Uram, — volt a felelet, énekelnek az utcákon, nem térnek ki, ha szembejönnek velünk és úgy viselkednek, mintha közülünk valók volnának.« Nagy fáradságba került az emberek meggyőzni arról, hogy az egyenjogúság ezen állapotába bele kell törődniök. De az osztrák-magyar politika elérte célját, a mohamedánok kibékültek az új állapotokkal és lojális, államfenntartó elemmé váltak.

Az osztrák-magyar politika egy további érdeme volt a közbiztonságnak helyreállítása az egész országban. Czivilizált országokból bevándorolt kereskedők mesélik, hogy Boszniában biztosabban érzik magukat, mint hazájukban, mert Boszniában nyugodtan alusznak nyitott ajtóknál, a mit otthon nem igen mernének megtenni. Igaz, hogy lopások régebben sem igen fordultak elő Boszniában — hisz érdekes, hogy a bosnyákok nyelvében teljesen hiányzik a lopásnak megfelelő szó, szótárunk csak az »erőszakos elvétel« kifejezését ismeri — de annál több volt ott a rablás és gyilkosság. Azóta ez megszűnt és a rablóbandákat mindenütt kiirtották. A közutak kiépítése terén a legnehezebb viszonyok között nagy dolgokat valósított meg a kormány. A mi pedig a közigazgatást illeti, a kormány és közegei kétségkívül sokat dolgoztak, bármiként gondolkodjunk

is a teljesített munka egyes hibáiról. A kormány megjavította a régi tizeden alapuló adórendszert különféle ellenőrzési intézkedések behozatala által, czélszerű módon szervezte a bíraskodást, mintaszerű berendezésű iskolákat alapított, szaporította a munkások foglalkoztatására való alkalmat és gazdaságilag is nevelte a népet. A lakosok többségének lomha, indolens természeténél a kormány minden intézkedése szinte végnélküli nehézségekbe ütközött és gyakran úgy tetszett, mintha a hatóságok teljesen eredménytelen sisifusi munkát végeznének. Szívós kitartással mégis sikerült lassú haladást kikényszeríteni. Mindez Kállay bosnyák politikájának elévülhetlen érdeme. De kétségtelen az is, hogy számos hiba és ballépés is történt a kormány részéről és ezekre vezethető vissza az a fokozódó elégtelenség, mely Kállay életének utolsó éveiben Boszniában észlelhető volt.

Bosznia mint „minta-állam.”

Kállay bosnyák politikájának alaptévedése az volt, hogy Boszniát nem valami gyarmatfélének tekintette, mely idővel a monarchiától való gazdasági függőség állapotában megerősödhetett és bizonyos önállóságra juthatott volna, de minden átmenet nélkül, haladéktalanul modern mintaállammá akarta tenni. Kállay nem elégedett meg azzal, hogy lépésről-lépésre, fokról fokra fejleszse ki az országban föllelhető fejlődésképes elemeket, de egy csapással szerette volna Boszniát modern kulturállammá átalakítani. A Kállay *előtti* generáció Boszniában még írni és olvasni sem tudott, a Kállay *alatti* generáció részére rögtön gimnáziumokat és magasabb kereskedelmi tanintézeteket alapítottak, számos fiatal embert pedig ösztöndíjjal küldtek ki külföldi egyetemekre. A Kállay *előtti* generáció a római időkben eredő faekével szántott, a Kállay *alatt* felnőtt generációtól megkövetelték, hogy a gazdálkodást egyszerre oly módon űzze, mint a hogy ezt például a gazdasági műveltség igen magas fokán álló porosz paraszt teszi. Ha akadt vidék, hol valami életképes háziipar létezett, Kállay az illető vidéken azonnal gyárat alapított, hogy a termelést nagy dimenziókban, kivitelre lehessen űzni. Mindezek az intézkedések a papíron elég jól festenek, a gyakorlati tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy ezen az úton valamely országot okszerűen előbbre vinni mégsem lehet. A magasabb fokú modern iskolák, melyeket Kállay

alapított, csak az elégedetlen proletariátus szaporodását vonták maguk után, mert azok a fiatal emberek, kik legnagyobb részben a kormány pénzén képeztettek ki, nem mindnyájan találhattak képzettségüknek megfelelő foglalkozást a meglehetősen primitív bosnyák életben. A mezőgazdasági mintaintézetek, a melyekben azt tanították, hogyan kell valamely gazdaságot a modern tudomány vívmányai szerint berendezni, teljesen eredménytelenek maradtak és a parasztok gyakran a mezőgazdasági mintaintézetek közvetlen közelében használják a faekét, mely alig 5—6 centiméternyire hatol be a földbe. A nagy ipari vállalkozásoknak viszont nincs az országban tulajdonképeni gyökerük és a hol a háziipart akarták velük pótolni, sikerült ugyan háziipart elpusztítani, de a nagy vállalkozások maguk azért megfelelő piac hiányában még sem voltak életképesek és egymásután tönkrementek. Ez csak kevés példa azon alaphiba illusztrálására, melyet Kállay bosnyák politikájában elkövetett. Elfelejtette, hogy nemcsak a természetben, de az egyes országok kulturális és gazdasági fejlődésében sincsen ugrás és hogy egy félig barbár országot ép oly kevésbé lehet máról holnapra kulturállammá átvarázsolni, a mint nem lehet a csecsemőt 24 óra alatt férfivá növeszteni. Bosznia mai kulturális és gazdasági berendezései az országon úgy állanak, mint egy túlbő köpeny, a melybe az országnak még bele kell nőnie. Idővel talán bele fog nőni, és akkor azután hálásan fogják ünnepelni Kállay Béni emlékezetét. De ez mitsem változtat azon, hogy helyesebb politika lett volna, a ruhát mindenkor a testhez alkalmazni és a test fejlődésével fokonyként nagyítani. Ily politika mellett az ország normálisabban fejlődött volna és az általános elégyületlenség kevésbé tört volna ki. De az osztrák politikának mindig hibája volt, hogy a házépítést — a tetőnél kezdte meg — és Kállay e tekintetben teljesen osztrák volt.

Politikai hátramaradottság.

Kállaynak az imént vázolt gazdasági és kultúrpolitikájával összefüggésben áll egy a bosnyák kormányzás terén elkövetett további hiba is, mely szintén igen lényegesen hozzájárult az elégyületlenség növeléséhez. A természetes fejlődés ugyanis megkívánta volna, hogy a bosnyák nép kulturális, gazdasági és politikai téren egyszerre, lépésről-lépésre haladjon előre. Ez

azon eszmények szempontjából, melyek megvalósítására Kállay törekedett, teljesen lehetetlen volt. Ha Kállay Boszniában oly gazdasági és kulturális berendezéseket akart megteremteni, a melyek iránt a bosnyák népben szükségszerűleg hiányzott a kellő érzés, e politikát természetesen nem is tehetta függővé a néptől. Kétségtől igaz, a mit egy magas állású bosnyák hivatalnok mondott: »Ha mindig megkérdeztük volna a népet, mindabból, mit Boszniában tettünk, igen kevés jött volna létre«. De az is igaz, hogy e kevésnek a népben szilárdabb gyökere lett volna. Azt a keveset megértették volna, míg ma a bosnyák népben megvan a hajlandóság, mindent elítélni, mit a kormány tesz. Hogy Boszniát úgy, a mint ez szeme előtt lebegett, mintaállammá tehesse, Kállay kénytelen volt a bosnyák népet lehetőleg visszaszorítani. Így a nép politikai műveltsége kiáltó diszharmóniában áll azzal, a mit az országért kulturális és gazdasági téren tettek. De ezt a diszharmóniát nem lehet sokáig fenntartani. Azok a bosnyákok, kiket Ausztria-Magyarország az okkupáció korában Boszniában talált, nem tudtak sem írni, sem olvasni és hozzászórtak az abszolutizmushoz. A mai bosnyákok azonban naponta elolvassák szerb újságait, olvasnak tán egy-egy bécsi vagy budapesti lapot is, elolvassák benne, miként bánnak a parlamentekben még a miniszterekkel is és ezért nem viseltetnek többé a régi respektussal kerületi előjárók iránt sem. De olvasnak a lapokban arról is, hogy a balkán népek, melyek Boszniával egyidejűleg szabadultak fel, mint pl. Bolgárország, teljesen önállóan kormányozzák magukat és azt tehetik, a mi nekik tetszik, míg a bosnyákok — igaz, hogy saját érdekükben — szigorú gyámság alatt állnak. Ez szükségszerűleg fölkelte a népben a reprezentatív intézmények utáni vágyat, annál inkább, mivel a nép ügyis erős hajlandóságot mutat ezekre. Hisz a szerbeknek előszeretete az iránt, hogy az őket illető ügyekről közösen tanácskozzanak, egyenesen közmondásos. Jellemző erre egy finom iróniájú bosnyák legenda. Mikor isten megteremtette a világot — így szól a legenda — maga köré gyűjtötte az összes népeket és felszólította őket, hogy adják elő kívánságaikat. A népek ezt meg is tették. Az egyik fegyvereket kért, a másik ekét, a harmadik könyveket s így tovább. Végül a szerbekre került a sor. És mikor az isten tőlük is megkérdezte, hogy mi a különös óhajításuk, a szerbek zavarodottan egymásra néztek és végül az egyik közülük így szólalt meg: »Uram, hadd tanácskozzunk egy kissé«.

Természetes, hogy egy nép, mely ilyen hajlamokat mutat, szükségét érzi annak, hogy képviseleti alapon szervezett intézményekben vagy egyébként befolyást gyakorolhasson saját sorsára. De ez a bosnyákoknak nem áll módjukban. A sajtó nem szabad, a gyülekezési és egyesületi szabadságot a lehető legliberálisabb módon kezelik, reprezentatív intézmények úgyszólván nincsenek. A nép politikai fölnevelésében a kezdet kezdetén tartunk. Igaz, hogy a kerületi előjárónak két a népből választott férfi segédkezik a közigazgatás vezetésében, de ezek csak votum consultatiummal bírnak és a kerületi előjárónak nem kell tanácsaikat tekintetbe venni, ha ezt nem akarja. Kállay néhány évvel ezelőtt a delegációknak bejelentette elhatározását, hogy minden járásban képviseleti testületet fog létrehozni a magyar törvényhatósági bizottságok mintájára és ígérete akkor egész Boszniában igen jó hatást tett. Fájdalom az ígéret ígéret maradt, nyilván azért, mert Kállay ép kormányzásának utolsó éveiben, a növekvő elégületlenség láttára, félt az ilyen újtástól. A kedvező időpontot, mikor egy ily reformot önkényes engedménynek tartottak volna, elmulasztotta és ennek következtében sajátságos circulus vitiosus állt elő. Az elégületlenség nőtt, mert nem léteztek képviseleti intézmények és képviseleti intézményeket nem lehetett létesíteni, mert a nép elégületlen volt.

A bosnyák ellenzék radikálisabb szárnya különben ma odáig megy, hogy nem is óhajtja a járási képviseleti bizottságok létrehozatalát, mivel ezek, a mint hiszik, úgysis csak arra szorítkoznának, hogy a kormánynak tömjént szórjanak. Ezek az elemek egyenesen országgyűlést követelnek Bosznia és Hercegovina számára és ezen követelésüket azzal indokolják, hogy ha a bolgár nép elég érett volt az önkormányzatra, ezt a bosnyák néptől sem lehet megtagadni, annál kevésbbé, mivel Bosznia önkormányzatát osztrák-magyar aegis alatt akarja folytatni. Hogy ennek ideje elérkezett-e már, arról lehet vitatkozni, az azonban bizonyos, hogy a kormány súlyos hibát követett el, a mikor a gazdasági és kulturális téren egy hosszú átmeneti stádiumot egyszerűen át akart ugrani, míg politikai téren a népet egy lépéssel sem vitte előbbre. A szerb és mohamedán mozgalom, mely a figyelmet az utóbbi években oly gyakran terelte Boszniára, félreismerhetetlenül a népnek reprezentatív intézmények utáni vágyakozására vezethető vissza, szemben a 25 év óta uralkodó

abszolutisztikus rendszerrel. Ezen vágyat elfojtani, mint azt a bosnyák kormány megpróbálta, igen rövidlátó, ha nem teljesen vak politika.

A hivatalnokok és a nép.

Természetes, hogy ily politika mellett Boszniában a hivatalnoki kar és a nép között nem fejlődhetett ki az a benső viszony, mely szükséges volna, hogy az osztrák-magyar regime Boszniában teljesen megszilárduljon. Az osztrák bürokrácia Boszniába átplántálódott minden előnyével és minden hibájával. A közigazgatási apparátus, mely Boszniában berendeztetett, a világ legtökéletesebb hivatalnoki szervezeteihez tartozik, de nem áll semmi szervi összefüggésben a néppel, csak külsőleg van a népre ráfektetve. Ausztria-Magyarország Boszniában ugyanazokat a hibákat követi el, melyeket Ausztria annak idején Lombardiában és Veneciában, vagy az ötvenes és hatvanas években Magyarországon elkövetett. Magyarországon is a közigazgatási apparátus a Bach-korszakban jobban funkcionált mint valaha, talán jobban mint 1867 után, a közutak kiépítése terén az akkori kormány többet tett, mint a mennyihez Magyarország hozzá volt szokva, de azért mégis mindenkinek fáj az az idegen regime, mely a néppel sehogy sem tudott összeforni, az első légfuvalom pedig elsöpörte az egész rendszert. Boszniában ugyanazokat a hibákat találjuk és félő, hogy a következmények is ugyanazok lesznek. Boszniában is a mai közigazgatás sokkal tökéletesebb, mint volt a törökök korában. De a török uralom a bosnyákok szelleméhez közelebb feküdt, a nép megértette hibáit is és elnézéssel volt irántuk, az osztrák bürokrácia ellenben idegen neki, nem képes megérteni azt a kolosszális apparátust és a vele járó sok irkafirkát, nincs érzéke előnyei iránt és végül az egészet a pokol fenekére kívánja. Ezzel korántsem áll ellentétben az, a mit a bosnyák magasabb hivatalnokok oly gyakran mondanak, hogy t. i. az alájuk rendelt német és lengyel hivatalnokok a néppel való érintkezésben sokkal nagyobb bizalomnak örvendenek, mint azok a hivatalnokok, kik a bennszülöttek sorából kerülnek ki. A különbség a hivatalnoki felfogás és a nép felfogása közt ugyanis oly lényeges, hogy minden bosnyákot, ki hivatalt vállal, eo ipso renegátnak néznek s a renegátokat mindenkor és mindenütt jobban gyűlölték még az idegeneknél is. Ez Magyar-

országon sem volt másként a Bach-korszak alatt. Mily egész másképen gyarmatosít az orosz, ki a Kaukázusban vagy Ázsiában úgyszólván asszimilálódik a bennszülöttekkel, és mily másképen gyarmatosít az angol, ki telepítvényeibe egy hivatalnokot ültet bele és azután hagyja, hogy a bennszülöttek tegyenek, a mit jónak látnak! Az osztrák ezen példák egyikét sem követte, hanem a vezetése alá jutott népet akarta a maga képére átformálni, ez pedig a gyakorlatban lehetetlenség. Nem olvadt össze Bosznia lakóival, sőt ezeket alacsonyabb rendű lényeknek tekinti és én magam is beszéltem magas méltóságokban levő emberekkel, kik a bosnyákról soha sem beszéltek a nélkül, hogy egyúttal valamely, az állatok országából vett epitetont nem alkalmaztak volna. De nem követte az angol rendszert sem, nem elégedett meg azzal, hogy az állam fensőbb-ségét elismertesse, különben pedig szabad folyást engedjen a dolgoknak, hanem ellenkezőleg, oly hivatalnokok hálójával vont a be az egész országot, kik a mindennapi élet legapróbb részleteibe is beütik orrukat és ez által nyomasztóvá teszik az egész regime-t. Ehhez járul ama további hiba, hogy a hivatalnokok inkább politizáltak, mint adminisztráltak, sőt volt idő, mikor azokat tekintették a legjobb hivatalnokoknak, kik a legjobb politikai ügynököknek mutatkoztak. Pedig azt a bizalmatlanságot, mely ma a nép és a hivatalnokok közt fönnáll, könnyen el lehetett volna kerülni. Eleinte oly szépen indult minden. De hová tűntek el azok a szép bálok, melyek az okkupáció első idejében Sarajevóban folytak le, azok a bálok, melyeken mohamedánok, szerbek, spanyol zsidók és »európaiak« tarka keverékben együtt mulattak! Ha ma végignéz valaki egy sarajevói bált, legföljebb a tisztek feleségeit és hivatalnokok lányait látja ott valczerezni. A bennszülöttek teljesen visszavonultak, a hivatalnokok pedig apró koteriákba oszolnak. Húséges mása Ausztria egész politikai és társadalmi züllöttségének.

Spiczli-rendszer.

Mivel a hivatalnokoknak nincs gyökerük a népben és kellő bizalomban nem részesülnek, az osztrák bürokrácia Boszniában is azon módon iparkodik magát informálni, melyhez annak idején Magyarországon s Olaszországban is folya-modott, t. i. kiterjed spiczli-rendszert honosított meg. Alig van Boszniában oly félig-meddig önálló hivatalnok, ki saját kémjeivel

nem rendelkeznek és a nép ez által annyira meg van félemlítve, hogy az utcán vagy nyilvános helyeken alig mer közérdekű, dolgokról beszélni. Azok az egyéniségek, melyekre a kormány gyanakszik, folytonos házkutatásoknak vannak kitéve a mire könnyen lehet ürügyet találni. Ily ürügyként szerepel rendszerint az a gyanú, hogy az illető valamilyen szerb lapot tart, a melytől elvonták a postai szállítás jogát, a mi a bosnyák kormány felfogása szerint azonos jelentőségű az illető újság eltiltásával. A kit a számtalan spiczli valamelyike gyanús-nak jelöl meg, azt vagy vizsgálat alá vonják, vagy ha erre elegendő támpont nincs, közigazgatási úton zaklatják, a menyire lehet. Egyszer, ha tán valami erdőkihágást követ el, szabadságbüntetésre ítélik, másszor, ha valamely szemétdombot nem a megfelelő helyen helyezett el, pénzbüntetéssel sújtják s így megy ez tovább a végtelenségig.

A spiczli-rendszernek azonban mindig és mindenütt az volt a hibája, hogy a spiczli, csakhogy a maga használhatóságát és nélkülözhetetlenségét bebizonyítsa, kénytelen, vétéseket keresni, és ha nem talál, ilyeket esetleg költeni is. Így van ez Boszniában is. Ha például valamely lapban egy a kormányra nézve kellemetlen cikk jelenik meg, ezt az egyik vagy másik spiczli bizonynyal felhasználja arra, hogy valamely polgárt, ki tán a kerületi előljárónak különben is kellemetlen, a cikk szerzőségével vádolja. A cikket tán Újvidéken vagy Zágrábban írta valamely újságíró, ki a szóban forgó eseményt esetleg a kávéházban egy átutazó bosnyáktól hallotta, s mégis e cikk miatt egyik vagy másik ártatlan ember, ki a politikai elégtelenség gyanúja alatt áll, esetleg napokig a hatóságok zaklatásának tárgya. Elképzelhető, hogy a lakók folytonos ellenőrzése és kikémlelése oly egyének részéről, kikről senki sem sejti, hogy a kormány szolgálatában állnak, nem nagyon járul hozzá a népnek a fennálló rendszer iránti rokonszenve növeléséhez. Gyöngé kárpótlás ezért, ha néha a hatóságok és spiczlieik oly kaczagtató tévedéseket követnek el, melyek időről-időre az egész országban hangos derültséget keltenek. Csak néhány ily esetet akarok felemlíteni.

Néhány évvel ezelőtt egy igen intelligens szerb nemzeti-ségű bosnyák polgárt a központi kormány egy hivatalnoka addig dolgozott meg, míg végre hajlandónak mutatkozott spiczli-szolgálatokat teljesíteni. Az illető hivatalnok boldog volt. Azt hitte, hogy új aquisitionja révén a legnagyobb titkoknak fog

nyomára jönni. Ily becses személyiséggel természetesen keztyűs kézzel kellett bánni. Magától értetődik, hogy a fiatal ember, a mikor az illető hivatalnoktól 900 forintnyi kölcsönt kért, ezt rögtön megkapta, és miután ezt az összeget visszahozta, nagyobb kölcsönöket is minden nehézség nélkül tudott magának kieszközölni. Egy napon azonban szomorú arccal jelent meg a kormány épületében. Elmondta, hogy igen kedvező alkalom kínálkoznék arra, hogy magát egy berlini vállalat képviselőjeként függetlenítsen, hogy azonban nincs elég pénze a megkövetelt 15,000 forintnyi óvadék letételére. A hivatalnok, ki emberétől oly sokat remélt, fejét rázta: »Tizenötezer forint, az sok pénz, de majd összehozzuk valahogy«. S a szerencsétlen ember elindult, összeszedte megtakarított filléreit, kivette a bankból feleségének és gyermekeinek apró betéteit és végül együtt volt a pénz. A fiatal ember átvette és az átvételt egy czédulán elismerte. »Igazolom, hogy X. úrtól 15,000 koronát kaptam«. Ennyit írt a czédulára. Azután elment Berlinbe. Röviddel azután röpiratot tett közzé a bosnyák kormány ellen. Vissza természetesen soha sem jött többé. Erre az a tisztviselő, ki őt eddig oly melegen pártfogolta, a hetedik mennyországból pottyant le. Megpróbálta bírói úton visszaszerezni a 15,000 forintot, de a kezében levő nyugta azt a feltevést sem zárta ki, hogy a pénzt elajándékozta s elutasították.

Egy másik alkalommal egy hivatalnoknak, ki karriert akart csinálni, az a zseniális ötlete támadt, hogy maga fog valami árulást elkövetni, a melynek följelentését a kormány neki fogja érdemül betudni. Különböző, kezeügyébe került titkos rendeletekből röpiratot állított össze Kállay rendszerre ellen. A röpiratot Lipcsében kinyomatta és azután Bécsbe, a közös pénzügyminiszternek levelet írt. Kiváló összeköttetései útján — ez állt levelében, — sikerült megtudnia, hogy Kállay ellen támadás készül, egyúttal azonban azon nézetének adott kifejezést, hogy a támadást meg lehet hiúsítani, ha a kormány neki egy Lipcsébe való utazásra pénzt és szabadságot adna. A kormány természetesen lépre ment, az illető hivatalnok megtette szép útját Lipcsébe és a röpirat tényleg nem jelent meg. Ez az első siker azonban fölbátorította az illető hivatalnokot arra, hogy ötletét tovább is kiaknázza. A röpiratból száz példányt mégis kinyomatott, azután elküldte a példányokat Triesztbe és egy hivatalnok társa által tudomására juttatta a kormánynak, hogy Triesztben veszedelmes tartalmú röpiratokat tartanak. Termé-

szetesen azonnal elküldték őt is kellő pénzüsszeggel Triesztbe s ott ő feladatának magától értetődőleg oly fényesen megfelelt, hogy pár nap múlva már mind a száz példányt, mely egy ottani barátjánál volt letéve, elküldhette Bécsbe a kormány czímére. Tiszta véletlen volt, hogy ez a manipuláció később napfényre került.

E kis történetkéek Boszniában szájról-szájra járnak s mindenütt hitelt találnak. Elégge ismerik a spiczli-rendszert s minden rosszat elhisznek róla. Ha hozzátesszük még azt, hogy Boszniában a kabinet noir egy neme is létezik, mely a gyanús magánleveleket felbontja, tényleg nem tudja az ember, mit *ne* figyeljen el erről a rendszerről.

A felekezeti kérdések.

A felekezeti kérdések terén is az utóbbi évek folyamán sok kielégítetlen vágy és óhaj merült fel a bosnyák lakosság körében. A kormány felekezeti politikája a szerbek iránti bizalmatlanságból indult ki. Kállay egész életében azon nézetten volt, hogy a szerbek politikailag megbízhatatlanok, hogy Szerbia és Montenegro felé gravitálnak, egy nagy-szerb birodalom eszméjével vannak telítve és csak lesik az alkalmat, hogy a Bosznia határain kívül lakó szerbekkel egyesüljenek. Ezért Kállay egész politikája a szerbek ellen irányult, pedig a szerb lakosság — (573,000 lélek — relatív többséggel bír az országban az 548,000 lelket számláló mohamedán és a 334,000 lelket kitevő római katolikus horvát lakossággal szemben. Kállay Bosznia megtarthatásának egyik főfeltételét a horvát elem megerősítésében és gyarapításában látta, hisz a horvátok lojális, dinasztikus érzelmeikkel mindig kitűntek a többiek között, mivel pedig ezek abszolút kisebbségben vannak, kénytelen volt elejétől fogva, a horvátok mellett a mohamedánokra is támaszkodni, oda igyekeztvén, hogy a mohamedánoknak természeti törvény erejével lejátszódó fogyása mindig ellensúlyoztassék a horvátoknak számszerű terjedésével, mindaddig míg a horvátok a domináló szerepet magukhoz nem ragadják. A szerbeket ez a politika mélyen sértette és az utolsó években meglehetősen sikerrel megfordították Kállay politikáját, a mennyiben sikerült nekik a mohamedánok egy részét is megnyerni egy a kormány felekezeti politikája ellen irányzott akció támogatására. Nagy-részben megkönnyítette ezt Stadler sarajevói érsek, ki mint

nagy horvát fanatikus ismeretes, ki azonban sokkal nagyobb mértékben fanatikus katolikus és a ki szerencsétlen térítési kísérleteivel a mohamedán lakosság körében nagy elkeseredést keltett.

Nem akarunk mélyebben belemenni a Boszniában oly nagy szerepet játszó felekezeti kérdések taglalásába, mert mindez vagy érhetetlen maradna, vagy túl messze vezetne bennünket, itt csak egy káros visszahatásra akarunk reámutatni, melyet Kállaynak az imént vázolt felekezeti és nemzetiségi politikája, (a kettő a délszláv országokban majdnem azonos fogalom) járt. A bosnyák lakosság körében ugyanis épen a szerb nép képezi az életrevalóbb elemet, a mohamedánok már vallásuknál fogva konzervatívok, haladás-ellenesek. A mit apáiktól átvettek, ahhoz szívósan ragaszkodnak, a mit apáik nem ismertek, arról ők sem akarnak tudni. A Boszniába behatolt kultúrának ők csak hibáit, kinövéseit vették át — a korcsmákat, nyilvános házakat stb. — de előnyeit nem. Többet költenek, mint régebben, életszükségleteik szaporodnak, igényeik növekednek, de mivel földjeiket úgy munkálják meg, mint régente, a földek nem jövedelmeznek többet és azok, kik régen gazdagoknak tekintették magukat, most hirtelen szegényeknek érzik magukat. A hitelügynek Boszniában való kifejlesztése szintén romboló hatással volt. A bosnyák megtanulta, hogy a pénzügyektől egyideig jelzálogi betáblázásra annyi pénzt tud szerezni, a mennyire szüksége van, de mikor ennek a könnyű pénzszerzésnek forrásai ki voltak merítve, mikor nemcsak új kölcsönt nem kapott, de a régi kölcsönöket kellett törlesztenie, mikor látta, hogy a hitel igénybevétele őt tönkretette, akkor romlásáért nem önmagát, hanem egyedül a civilizációt okozta. Csak egy példát hozunk fel erre is. Élt Trawnik mellett egy igen jóra való török földbirtokos, Achmed bég. A kormány őt mindig legmegbízhatóbb hívei közé sorozta. Ekkor adósságokat kértett fölvenni birtokára. Egyideig minden rendben volt. De hitele végre is kimerült és eljött az idő, a mikor fizetnie kellett. Nem tette, bepereltette magát és végül végrehajtást rendeltek el ellene. Ép akkor Banjalukában tartózkodott és ezt a szomorú hírt is ott tudatták vele. És mi volt első dolga? Hazatávirozott, hogy gyermekeit azonnal ki kell venni a kormány fennhatósága alatti iskolákból és Konstantinápolyba, török iskolákba kell küldeni. Az ő szemében a bukását a kormány, azaz — a mit Boszniában ezzel egyjelentőségűnek veszték — a modern civilizáció okozta.

Így megy tönkre a mohamedán elem és ezzel megdől Kállay politikájának egy főoszlopa, melyet az ő tervei szerint fenn kellett volna tartani mindaddig, míg a horvát, katolikus elem Boszniában meg nem erősödik.

Ha Kállay idejében valaki bátorságot vett magának, hogy megkritizálja az egyoldalú mohamedánbarát politikát, az rendszeren azt a választ kapta, hogy más politikát lehetetlen folytatni, mert a szerbek megbízhatatlan, irredentista elemet képeznek. Hát ez nagyrészt kétségkívül igaz. Nem mintha a szerbek most rögtön Szerbia vagy Montenegro alattvalói óhajtanának lenni — hisz e két állam egyikében sincsenek olyan viszonyok, melyeket a bosnyákok megirigyelhetnének — de az az álom, hogy szerb hegemonia alatt valamikor egy Boszniát is magába foglaló nagy délszláv állam fog létrejönni, nagy mértékben ingerli őket. Ezen azonban a szerbellenes politika vajmi keveset fog változtathatni, sőt azzal, hogy reakciót szül, csak súlyosbítja a bajt. De még ha célhoz vezetne is, még akkor is lényegtelen volna a különbség, mert feltéve, hogy sikerül a horvát elemet Boszniában megerősíteni, akkor is csak az lesz elérve, hogy nem a szerbek, de a horvátok fognak délszláv álmokat szőni. Nem kell oda se szerbbarát, se szerbellenes politika, — *igazságos* politikát kell űzni.

Gazdasági politika.

A gazdasági téren Kállay politikájának szintén meg vannak a maga árnyoldalai. Legkevesebb szemrehányást azonban éppen abban a pontban érdemel, mely rendszerint leginkább szokta támadás tárgyát képezni, t. i. az agrárkérdés terén. Igaz, hogy Bosznia okkupációja alkalmával gróf Andrassy Gyula Bosznia megszállását főleg azzal is indokolta, hogy ezt az agrárkérdést Boszniában meg kell valahogyan oldani és igaz az is, hogy ez az ígért megoldás, mely állítólag az okkupáció egyik főczélját képezte, mindezideig elmaradt, de kételkednünk kell abban, hogy ennek a kérdésnek azonnali gyökeres megoldása Boszniára nézve üdvös lett volna.

Az agrárkérdés abban a sajátságos viszonyban gyökerezik, melyben a bosnyák földbirtokosok — a bégek — a parasztokhoz — kmetekhez — állnak. Ez az ősrégi viszony abból áll, hogy a kmet örökbérletképen használja a földet, a föld jövedelmének körülbelül egyharmadát, az u. n. tretinát, azon-

ban köteles a földesúrnak átszolgáltatni. Ez a tretina a különböző vidékeken különbözően magas. Herczegovinának szőlőtermelő vidékein esetleg csak a termés egynegyedét, vagy egyötödét teszi ki, de vannak községek, hol a termésnek majdnem felére rúg. E szerint tehát nem mindenütt egyenlően nyomasztó hatású. Pénzben meg lehet váltani, de rendszerint terményekben egyenlítik ki. Teljesen igaz, hogy egészen eltekintve attól, hogy a termés megbecsülésénél, a tretina kivetésénél sok visszasság fordulhat elő, maga az örökbérleti rendszer is sok hátránnyal jár, mert a röghöz kötöttség egy nemét állapítja meg, mindamellet azonban súlyos érvek szólnak a mellett, hogy a földbirtok megváltása egyszerre, kötelező országos intézkedéssel ne vitessék keresztül. A megváltási összeget ugyanis kétféleképpen lehetne a jelenlegi földbirtokosoknak kezéhez juttatni, készpénz alakjában, vagy kötvényekben. Ha készpénz alakjában kapják meg, akkor a mostani birtokosok elpazarolják azt, úgy hogy rövidesen nyoma sem marad a pénznek, vagy a legjobb esetben kivándorolnak vele Törökországba. Ha pedig kötvényeket akarna az állam nekik adni, ezeknek nem 4, de legalább is 12 százalékot kellene fizetniök, hogy tulajdonosait kamatjaikból jelenlegi életviszonyaiknak megfelelőleg megéljenek. A megváltás azért magától is halad előre. A hol valamely birtok eladásra kerül, ott a keneteknek elővételi joguk van reá, s ezen az úton, önkényes megváltás útját, már sok nagybirtok daraboltatott fel apró parasztbirtokká. 50 év alatt így az agrárkérdés magától meg fog szűnni.

Súlyosabb és terheesebb a népre nézve a hasonló alapokon nyugvó adórendszer, a mely abban áll, hogy a bosnyák paraszt jövedelmének egytizedét (dessetina) fizeti be az adópénztárba. Ha Kállay alatt e rendszer hibái szóba kerültek, ő mindig azt válaszolta: »dehogy, a tizedrendszer a legideálisabb adórendszer, mert a legruganyosabb. Ha nem termett semmi, nem is kell adót fizetni, kinek kevés termett, az keveset fizet, a kinek sok, az sokat«. Ha ez valójában úgy volna, nehezen értenők meg miért siettek az egész világon mindenütt a tizedrendszer eltörlésével. Bármily szépen fest a rendszer papíron, súlyos inkonvenienckiák is tapadnak hozzá. A legszembe-tűnőbb az, hogy a termés megbecslése igen sokszor önkényes lesz és még akkor is, ha igazságos, könnyen az önkényesség látszatát kelti annál inkább, mivel a becsló fizetését az általa felbecsült összegek arányában kapja meg. Ezenfelül magához

a rendszerhez sok századnak véres emléke tapad, mely azt gyűlöletessé teszi. A bosnyák népdalok sokat regélnek a dessetaroknak, az adóbecslőknek tetteiről, kik a parasztot vagyonának utolsó romjaitól megfosztották és kik házával, földjével, feleségével, leányaival úgy jártak el, mintha mindez sajátjuk lett volna, melylyel kényük-kedvük szerint rendelkezhetnek. Hiába hozza be a kormány a leghatékonyabb ellenőrzési intézkedéseknél, ezeknek a régi emlékeknek lélektani hatása sokkal nagyobb, semhogy a paraszt még ma is állandóan azt nem hinné, hogy őt kizsákmányolják. De ezektől az inponderabilitástól eltekintve is súlyos érvek hozhatók fel a bosnyák adórendszer ellen, kivált, mióta az adót nem terményekben, de pénzben kell befizetni. A kinek a becslő száz oka árpát ír fel, annál annyi árpát valószínűleg igazán látott. De ez az árpa nincs kellőleg megtisztítva — azt a bosnyák paraszt nem is érti — és valójában az árpa nem több benne mint 70 oka. Mégis a száz oka egytizedének megfelelő összeget kell pénzben befizetnie, az adó tehát voltaképen nem 10, de majdnem 15 százalékos lesz. És a bosnyákoknak még az a vigasztalásuk sincs, hogy az adókat, ha ezek igazán terhesek, egyszerűen nem fizetik be, mint pl. a Boszniával szomszédos határőrvidék néhány vidékén, hol csak néhány évvel ezelőtt is jelentékeny adóhátralékokat kellett egyszerűen leírni. A bosnyák ugyanis az összes bosnyák hivatalnokok egybehangzó ítélete szerint egyenesen mintaszerű adófizető és az összes adóknak 96 százaléka befolyik, sőt vannak vidékek, hol az adóbefizetések a kivetések 99 százalékát elérik. Az adórendszer az előadottaknál fogva Boszniában igen nagy mértékben szorul javításokra. A kormány elismerésre méltó buzgalommal igyekezett e téren is tenni valamit, és azok az intézkedések, melyekkel a dessetarok fizetésének egy részét visszatartják netán beérkező panaszok elintézéséig, valamint azok, melyekkel bizonyos számú ellenőröket küldenek községről-községre a panaszok átvétele céljából, sok tekintetben hatékonyaknak is bizonyultak, de a míg maga az alapelv, az adónak a tizedrendszerre való fektetése, változást nem szenved, az adók mindig panasz tárgyát fogják képezni.

Nagyon kevés jó mondható Kállay gazdasági politikájának egyéb vonatkozásairól. A mezőgazdasági intézmények, melyekkel, a bosnyák hivatalnok oly sokszor dicsekszik, nem tartoznak azon intézmények közé, melyekre Boszniának igazán szüksége van. A kormánynak vándortanítókat kellett volna alkalmazni,

kiktől a nép az okszerű gazdálkodás legkezdetlegesebb alapelveit, az ekékkel való bánást, a tejkezelést stb. sajátíthatta volna el, de azok a költséges iskolák, hol a népet kioktatják abban, miként kell szénát préselni és műtrágyát használni, teljesen feleslegesek. Ezek Potemkin-féle falvak, a mint hogy ilyen Kállay legtöbb ipari vállalkozása is.

Csak röviden akarjuk ezeket is érinteni. Annak idején Kállay cukorgyárat alapított és a parasztokat, kik a legkezdetlegesebb eszközökkel művelik meg földjüket, a hatóságok egyenesen kényszerítették arra, hogy cukorrépat termeljenek. De a föld Boszniában sovány, a répatermelés teljesen kiszija erejét és néhány évtized múlva szakértők állítása szerint a ma cukorrépával beültetett területen semmi sem fog teremni. Állított Kállay börgyárat is, mely lassankint megsemmisítette a háziipart s aztán csődbe jutott. Egy Travnikon alapított keztyűgyár hasonló sorsra jutott, piac hiányában kénytelen volt liquidálni. A zeniczai papírgyár csak szubvencziókkal tartható fel, melyeket a gyár kedvező szállítási szerződések és a nyersanyag jutányos átengedése formájában kap. A gyárnak ezen szerződések révén, a melyek érdekében a kormány gyakran magáno soknál is latba veti befolyását, valóságos monopóliuma van Boszniában és ennek a monopóliumnak következménye, hogy a papír, mint mondják, Boszniában az államnak még egyszer annyiba kerül, mintha külföldről hoznák be. A kétes ipari vállalkozások sorában fel kell említeni a jajczai villanyossági gyárat és a bosnyák faértékesítő részvénytársaságot is. Ez utóbbi vállalat, melynek a lipcsei és casseli bankbukások előidézésében oly nagyrésze volt, aránylag ép bőrrel menekült meg a német krach következményeitől, de a bosnyák országos kormány hírnevét mégis erősen megviselte az a körülmény, hogy a faértékesítő részvénytársaság, melynek vezetőségében kormányhivatalnokok is helyet foglaltak, hamis mérlegek felállítása által hozzájárult a casseli társaságok hamis fényének fenntartásához. E pár példából könnyen meg lehet ítélni a Kállay-féle iparpolitika igaz értékét, bár az igazságnak megfelelőleg el kell ismerni, hogy vannak a Kállay-féle ipari alkotásoknak egészséges hajtásai is, így pl. a vasipar, melynek nagy jövője van.

A mit a cukoripar megalapításánál láttunk, hogy t. i. a kormány egy pillanatnyi eredmény érdekében egy egész vidék gazdasági jövőjét tette tönkre, azt még sokkal nagyobb mértékben látjuk abban a könnyelmű gazdálkodásban, melyet

a kormány Bosznia fatermékeivel folytatott. A ki csak turista-módjára utazta keresztül Boszniát, annak is okvetlenül feltűnt hogy minden tehervonat, melylyel találkozik, fát, fát és mindig csak fát szállít ki. Szakemberek mondják, hogy a kormánynak fával való gazdálkodását enyhén jellemzi az, a ki csak lelki-ismeretlennek mondja. Mihelyt a kormánynak pénzre volt szüksége, erdőt adott el és ez után szerezte meg magának azokat a nagy összegeket, melyekre titkos alapjai számára szüksége volt. Az 1891-ben közzétett zárszámadások például, (az egyedüliek, melyeknek adatai részben nyilvánosságra jutottak), azt mutatják, hogy a bosnyák erdők jövedelme a jelzett évben 1.676,445 koronával volt nagyobb, mint az előirányzat, mely 566,400 koronára rúgott, tehát az erdőkből négyszer annyi folyt be, mint a mennyire számítottak. Az ily gazdálkodás korrekt nem lehet, pedig sokan vannak Boszniában, nemcsak az ellenzék sorában, a kik azt állítják, hogy még ezek a számok is megközelíthetőleg sem mutatják ki azt az összeget, mely az erdők jövedelméből tényleg befolyik a bosnyák állampénztárba. A történelem már ismer egy népet, mely az erdők devaitaczióját ugyanoly mértékben űzte — a velencei népet — és a Karszt kopár sziklái szomorú monumentumai egykori gazdálkodásuknak. Ha Ausztria-Magyarország e téren az eddigi módon halad tovább, Boszniában hasonló emléket fog magának emelni.

Burián politikája.

Igyekeztünk a fentiekben nagy vonásokban képet adni Bosznia közállapotaitól, a mint azokat Kállay kormányának utolsó hónapjaiban találtuk. Azóta új ember lépett Kállay örökébe. Nem lehet még ítéletet formálnunk arról, hogy az új aera, mely különben akkor jár el leghelyesebben, ha a Kállay-korszak alkotási láza után inkább szabadjára hagyja az ország fejlődését, feladata magaslatán fog e állni. Bosznia új vezetőjének, Burián bárónak, eddig még ideje sem volt, programját megállapítani. De abból a beszédből, melyet Burián báró februárban a magyar delegáció négyes albizottságában Bosznia ügyeiről tartott, kitűnik, hogy minden elismerés mellett, melylyel Burián nagy elődje politikájának méltán adózik, nem huny szemet ezen politika egyik-másik hibája előtt sem. Megmutatta ezt már akkor, a mikor a szerb egyházi autonómia kérdésében a kormány álláspontjának merevségét

enyhítette és ezáltal lehetővé tette ezen, a szerb nép jellemét és hajlandóságait tekintve nem minden veszély nélküli kérdés megoldását. Az adókérdés rendezését kilátásba helyezte olyformán, hogy az adók az utolsó évek eredményeinek megfelelőleg bizonyos időtartamra pausálösszegekben fognak megállapíttatni, mi átmenetet képezhet egy progresszív alapra fektetett igazságos, egységes földadórendszer behozatalán. Ép így eltér Burián báró elődjének iparpártolási politikájától is. Kétségtelenül helyes fejtegetései, a melyek szerint egy államnak sem szabad egy különben nem életképes ipart mesterségesen életre kelteni és fenntartani, hogy nem szabad megakadályozni azon iparágaknak elhalását, melyekre nézve a gazdasági előfeltételek Boszniában hiányoznak, lényegesen elütnek attól a politikától, melyet Kállay követett, sőt e politikának elítélését képezik. Az az aera tehát, melyet Burián báró kormányralépése nyit meg, új szellemet is látszik behozni a bosnyák közigazgatásba. A fényes eredmények hajhászásának politikája helyébe komoly, bár talán keveset mutató munkának kell lépnie. Eddig külső, látszólagos sikerekért gyakran áldoztak fel valóságos érdekeket. Most az az államférfin fog Boszniában leginkább feladatának magaslatán állni, ki elég önmegtágadással bír arra, hogy a reábízott ország valóságos érdekeiért fölláldozza a külső sikereket. Hogy Burián báró ily államférfiúnak fog-e mutatkozni, arra a feleletet csak jövő működése fogja megadni.

Dr. Gratz Gusztáv.